

«Қарасу ауданы әкімдігінің мәдениет және тілдерді дамыту бөлімінің Қарасу
орталықтандырылған кітапхана жүйесі» ММ
Октябрь ауылдық модельді кітапханасы

«Алаш» деп ұран салған ақын
СҰЛТАНМАХМҰТ ТОРАЙҒЫРОВ
(1893 - 1920)

Библиографиялық көрсеткіш

«Алаш» деп ұран салған ақын
СҰЛТАНМАХМҰТ ТОРАЙҒЫРОВ
(1893 - 1920)

/ұлы ақынның туғанына 130 жыл/

Октябрь а, 2023

ББК 91.9.83

Т.59

Құрастырушы: З.Ж.Ресеева

Шығарылымға жауапты: З.Ж.Ресеева

Қазақ тіліндегі мәтіннің корректоры: З.Ж.Ресеева

Мұқабаны безендірген: З.Ж.Ресеева

.

«Алаш» деп ұран салған ақын Сұлтанмахмұт Торайғыров

[Мәтін]: (Ұлы ақынның туғанына 130 жыл): библиогр. көрсеткіш / Октябрь ауылдық модельді кітапханасы; [құраст.: З.Ж.Ресеева]. – Октябрьский, -. Б.: сурет.

Октябрь ауылдық модельді кітапханасының өлкетанушы кітапханашысы Алаш қозғалысының қайраткері, ақын, қазақ әдебиетінің жарқын жұлдызы өкілі Сұлтанмахмұт Торайғыровтың туғанына 130 жылдығына орай библиографиялық көрсеткіш дайындады. Ұсынылып отырған биографиялық құралда өмірі мен шығармагерлігі туралы мағлұмат берілді.

Құрастырушыдан:

Октябрь ауылдық модельді кітапханасы «Алаш» деп ұран салған ақын Сұлтанмахмұт Торайғыров атты библиографиялық көрсеткішті қазақ халқының XX ғасыр басындағы аса көрнекті ақын-жазушысы, ақылойшысы, демократ ақыны Сұлтанмахмұт Торайғыровтың туғанына 130 жыл толуына арнады

Ақын қазақ халқы тарихының, аса бір өрлеу кезеңінде – тарихи дамулар, күрес, көтерілістер, қиян-кескі соғыстар, революциялар дәуірінде жасады. Ол дәуірі туғызып, есейткен, өсірген ұлы ақын, зор талантты демократтыкреволюциялық бағыттағы ойшыл.

Ел басына күн туған алапат кезеңдерде Сұлтанмахмұт Торайғыровта қазақ зиялыларының қатарынан табылды. Ұлттық сананы оятуға жалын ата үн қосты. Жалындаған жас ғұмырын еліне, халқының болашағына арнап, қазақ халқының тұмашаланған қараңғылығына налып, білімді, сауатты, жанжақты оқыған, жаңашыл қоғамның өмірін аңсап, армандап кеткен дара жазушы.

Аталған көрсеткішке кітапхана қорындағы материалдар енгізілді.

Библиографиялық көрсеткіш негізгі екі бөлімнен тұрады: бірінші бөлім «Алаш» деп ұран салған ақын Сұлтанмахмұт Торайғыртың өмірі жолы мен шығармашылық мұрасы, екінші бөлімге ақын туралы айтылған ақын-жазушылардың лебіздері және ақының кітапхана қорында бар өз шығармалары және ол туралы жазылған әдебиеттер, ақынның 2017 жылы «Бір ел – бір кітап» акциясына енген өлеңдері енген.

Библиографиялық көрсеткіш әдебиетшілерге, ұстаздар мен студенттерге, кітапхана қызметкерлеріне, ақынның еңбектерімен тереңірек танысқысы келетін барша оқырман қауымға арналған.

Өмір жолы

Қараңғы қазақ көгіне,
Өрмелеп шығып, күн болам!
Қараңғылықтың кегіне

Күн болмағанда кім болам?
Мұздаған елдің, жүрегін
Жылытуға мен кіремін!

-деп жүрегі елім деп соққан ақын Сұлтанмахмұт Торайғыров 1893 жылы 28-қазан күні Көкшетау облысының Қызылту ауданында дүниеге келеді. Балалық, жастық шағы Баянауылда өтеді. Арғы атасы Торайғыр би болған, шешендігімен әділдігімен ел арасында аты аңызға айналған. Өз заманының ірі тұлғасы болған.

Алдымен әкесінен хат танып, соңынан ауыл молдаларынан, медреседен білім алды. 1912 - 1914 жылдары Троицк шаһарында Рахманқұлидың медресесін оқиды, «Айқап» журналында, «Сарыарқа» газеті, «Абай» журналында түрлі қызмет істеді. Әдебиеттің алуан жанырында жалындап жазды. 1916 – 1917 жылдың қысында Томск қаласына барып, орта мектепке даярлайтын курстан өтті.

Өз бетімен білімін толықтырып, өлең жазады, бала оқытады. Өлеңдерінің тақырыбы – өнер-білім. Денсаулығы нашарлап, аулына қайтады

Шындықтың ауылын іздеп түстім жолға,

Разымын, не көрсем де осы жолда.

Шаршармын, адасармын, шалдығармын,

Бірақ бір табамын деп көңілім сонда,

- деп өзі айтқандай, ақынның барлық саналы өмірі шындыққа, әділетті заманына жетсем, жақсылықты көрсем, халқыма осы жолда қызмет етсем деген ізгі арманның жетегінде өтті. Сол жолда өзінің қиналатынын, шаршайтынын, адасатынын сезсе де, қайраткер ақын оның бәріне көнуге өзіне-өзі серт береді. Қамшының сабындай қысқа ғұмырында осындай жігермен алға ұмтылған ол туған халқының тарихындағы от жүректі ақын әрі қоғам қайраткері, ұлтын шексіз сүйген азамат дәрежесіне көтерілді.

Сұлтанмахмұт Торайғыров 27 жасында 1920 жылы 21- мамырда ауыр науқастан қайтыс болады.

Сұлтанмахмұт Торайғыров жайлы айтылған пікірлер:

Ол – қазақ халқының XX ғасыр басындағы қазақ әдебиеті аталатын тұтас дәуірдің айрықша ірі тұлғасы. Қоғамдық – әлеуметтік өмір шындығын шығармаларында батыл да, анық реалистік сапада көрсетумен, шығармалырының көркемдік қуаты жөнінен ол өз биігін ғана анықтаған жоқ, тұтас бір дәуір – XX ғасыр басындағы қазақ әдебиеті табиғатын айқындаған ұлы құбылысқа айналды.

Бейсембай Кенжебаев

С.Торайғыров қазақтың жаңа жазба әдебиетінің тарихында іргелі орын алатын өз дәуірінің алдыңғы қатарлы ой – пікірін, қоғамдық шындығын кеңінен қамтып жырлаған, бұқарашыл бағыттағы ақын – жазушы.

Е.Исмаилов

**Әдебиет және искусство, № 4, апрель 1950 ж.
(үзінді)**

Абайдан кейін қазақ елі ішіндегі әлеуметтік теңсіздікті жете көріп, оны өз шығармаларының негізгі арқауы ете білгенге, талантты шебер ақын болды.

М.Базарбаев

**Лениншіл жас, № 60, 21 май, 1950 ж
(үзінді)**

«Адасқан өмір» Сұлтанмахмұттың әрі аса көрнекті, аса көркем терең мағыналы шығармаларының бірі. Мұны ол бұдан 27 жыл бұрын, 1918 жылы жазған. Сонда да дәл бүгінгі жазғандай.

Ақын – жазушының былайғы, қарапайым адамнан өзгешелігі – терең пікір, аталы сөз айту, ойды, сөзді тауып айту, теңеу, салыстырыу арқылы қыйсыңды, күшті етіп айту, қай кезде болсын, барлық адамның болсын басында болатын мінез – қылықты, хал – жайды, ой пікірді, көңілге қонымды етіп суреттеу болады. Ақын – жазушының күші, шығармасының құны осыған қарай бағаланады.

Б.Кенжебаев

**Социалистік Қазақстан, № 158, 1 август,
1945 ж.(үзінді)4**

Сұлтанмахмұт аз жасап, аз қызық көрді. Өзбойындағы барды сарқып беруге үлгергенмен үлкен өмірдің қызығы мен қуанышына ортақтасуға үлгере алмады. Бірақ, оның асыл бейнесі халық махаббатының бесігіне бөленді. Ол туған жұртымыздың сүйінерге жарайтын сүйер ұлы.

**Әбіш Кекілбаев,
Мемлекет және қоғам қайраткері,
Қазақстанның Халық жазушысы.**

Сұлтанмахмұт Торайғырұлы – алдымен мінез. Мінез болғанда да айға шағылысқан алдаспандай жарқылдайды-ау, шамасы. Өміріне үңіліңіз – мінез. Өлеңіне үңіліңіз – мінез. Шатырлаған мінез. Туа бітті мінез бе, әлде жүре келе пайда болған мінез бе, бұл?

**Құлбек Ергөбек,
филология ғылымдарының кандидаты, А. Иасауи атындағы
қазақ-түрік халықаралық университетінің доценті.**

Сұлтанмахмұт – казак әдебиетінің Абайдан кейінгі ең биік асқары. Ол казак өмірінің шындығын жырлаған нағыз ұлттық – ақынымыз еді. Өзімен тұстас ақынның ешқайсысы да дәл Сұлтанмахмұттай поэзиясын жалпыхалықтық дәрежеге көтере алған жоқ. Сұлтанмахмұт - өз заманының рухын мейлінше кең көрсете білген классик ақын.

**Рахманқұл Бердібай,
академик-ғалым**

Сұлтанмахмұт жас ақындардың ішіндегі бір күшті ақыны еді. Өнер, білім сәулесін аңсап, құлаш ұрып, кедейлік, жоқшылық зарын шегіп, жауыз тұрмыспен жанталасып, алысып, жеңе алмай мерт болды. Тірі жүрсе, өзі айтқандай, қараңғы қазақ көгіне өрмелеп шығып күн болғандай от-жалындай зулаған болат, қайрат, құрыш-жігердің, кекті жүректің ақыны еді.

**Жүсіпбек Аймауытов,
жазушы, қазақ әдебиетін қалыптастырушылардың бірі,
тұңғыш сұлтанмахмұттанушы**

Ол туралы әдебиеттер:

1. Торайғыров Сұлтанмахмұт [Мәтін] // Қазақ мәдениеті : энциклопедиялық анықтамалық / бас ред. И. Н. Тасмағамбетов. - Алматы, 2005. - Б. 507.
2. Торайғыров Сұлтанмахмұт [Мәтін] // Қазақ халқының тарихи тұлғалары : қысқаша анықтамалық / құраст. Ә. Көпіш. - Алматы, 2016. - 2-ші кітап. – Б. 113-117.
3. Әбілев, Д. Сұлтанмахмұт [Мәтін] : роман-трилогия. - 1-ші кітап. Ақын арманы / Д. Әбілев. - Алматы : Жазушы, 1980. - 304 б.
4. Бес ғасыр жырлайды [Мәтін] : XV ғасырдан XX ғасырдың бас кезіне дейінгі қазақ ақын-жырауларының шығармалары : екі томдық. 2-ші том / құраст.: М. Байділдаев, М. Мағауин. – Алматы : Жазушы, 1989. - 496 б.
5. Кәкішұлы, Т. Сын мен сыншы [Мәтін] : оқу құралы. 1-кітап. Жанр жайлауы / Т. Кәкішұлы. - Алматы : Қазақ ун-ті, 2007. - 462 б.
6. Кенжебаев, Б. XX ғасыр басындағы әдебиет [Мәтін] : жоғарғы оқу орындары студенттеріне арналған оқулық / Б. Кенжебаев. – Алматы : Білім, 1993. - 248 б.
- 20
7. Күміс кебеже [Мәтін] : қазақ ақындарының балаларға арналған өлеңдері / құраст.: О. Асқар. - Алматы : Балауса, 2008. - 432 б.
8. Қазақ прозасы [Мәтін] : хрестоматия : үш томдық. 3-том. XX ғасыр / құраст., алғы сөзін жазған : Х. Сүйіншәлі. - Алматы : Ғылым, 2001. - 548 б.
9. Қазақтың тәлімдік ойлар антологиясы [Мәтін] : он томдық. 5-том. Қазақстанның Ресейге бағыну кезіндегі тәлімдік ойлар және оқу-ағарту ісінің жайы / құраст.: Қалиев С., Аюбай К. - Алматы : Сөздік-Словарь, 2008. - 448 б.
10. Мақпырұлы, С. Қазақ әдебиеті [Мәтін] : оқулық. 1-бөлім / С. Мақпырұлы - Астана : Фолиант, 2007. - 192 б.
11. Негимов, С. Шығармалары [Мәтін] : зерттеулер, эсселер және ойтолғаныстар. 2-том / С. Негимов. - Астана : Фолиант, 2015. - 536 б.
12. Ысқақұлы, Д. Әдебиет алыптары / Д. Ысқақұлы - Астана : Фолиант, 2004.- 304 б.

Жыл кітабы – Сұлтанмахмұт Торайғыровтың шығармалары

Қазақстанның мәдени мұрасын дәріптеу мақсатында өтетін «Бір ел – бір кітап» акциясының маңызы ерекше. Ұлттық әдебиетіміздің үздік туындыларын ортақтаса оқуға арналған ауқымды шара. Акцияға ұлттық гуманизм идеяларын, тарихи-мәдени дәстүрлерді, тарихи тамырластық пен осы заманғы еліміздің дамуын бейнелейтін туындылар қаралды. Осы акция аясында 2017 жылы ұлт болып оқуға атақты қазақ ақыны, жазушы Сұлтанмахмұт Торайғыровтың шығармалары таңдалды.

Сұлтанмахмұт Торайғыровтың акцияға енген өлеңдері:

Алаш ұраны

Алаш туы астында,
Біз алаштың баласы.
Күніміз туып көгерді,
Сарыарқаның даласы.

Құрт аурудай жайлаған,
Құртпаққа бізді ойлаған,
Қанымызға тоймаған,
Қолымызды байлаған,
Ерімізді айдаған,
Елімізді лайлаған.

Жерімізді шимайлаған,
Өшті залым қарасы.
Жасасын, алаш, жасасын!
Алаш туы астында,
Қолдайтын алаш бабамыз.

"Туысқандық", "теңдік" деп,
Туын қолға ап шабамыз.
Берілгенде тілектер,
Жарылмай ма жүректер?!
Заң жасайтын орынға,
Жұртпен бірге барамыз!
Қатардан орын аламыз!
Жасасын, алаш, жасасын!

Алаш туы астында,
Куә болсын арымыз.
Көркейтуге алашты,
Құрбандық біздің жанымыз!
Былай тұрсын малымыз,
Алаш деген ел үшін
Сарыарқаның жері үшін,
Бостандық берген ер үшін,
Төгілсін біздің қанымыз!

Аялмасын жанымыз!
Жасасын, алаш, жасасын!
Алаш туы астында,
Өлсек бірге өлдік біз.

Не жақсылық, не қайғы,
Көрсек бірге көрдік біз!
Ішкі жанжал таласты,
Күншілдікпен қарасты,
Мына жерге көмдік біз!
Жасасын, алаш, жасасын!

Алаш туы астында,
Күн сөнгенше сөнбейміз.
Енді ешкімнің алашты,
Қорлығына бермейміз!
Адамдықтың жолына,
Бастаған ерлер соңында,
Басқаға көңіл бөлмейміз,
Қандай шайтан келсе де,
Алдауына көнбейміз.
Өлер жерден кеттік біз,
Бұл заманға жеттік біз!
Жасайды алаш, өлмейміз!
Жасасын, алаш, жасасын!

«Шәкірт ойы»

Қараңғы қазақ көгіне
Өрмелеп шығып, күн болам!
Қараңғылықтың кегіне
Күн болмағанда, кім болам?...

«Асыл сөз»

Асыл сөзді іздесең,
Абайды оқы ерінбе.
Адамдықты көздесең,
Жаттап, тоқы көңілге.
Сөз мәнісін білмесең,
Өлең оқып не керек?
Не айтқанын сезбесең,
Жарапазан не беред?

«Шығамын тірі болсам адам болып»

Шығамын тірі болсам адам болып,
Жүрмеймін бұл дүниеде жаман болып,
Жатқаным көрде тыныш жақсы емес пе,

Жүргенше өмір сүріп надан болып.
Мен балаң, жарық күннен сәуле қуған,
Алуға, күнді барып, белді буған.
Жұлдыз болып көмеймін елдің бетін.
Болмасам толған айдай балқып туған.
Бұл сөзім асып айтқан асылық емес,
Ойында оты барлар асылық демес.
Тебем деп, тірі болсам надандықты,
Серт етіп, өз-өзіме еткем егес.

"Мен қазақ"

Мен қазақ, қазақпын деп мақтанамын,
Ұранға «алаш» деген атты аламын.
Сүйгенім – қазақ өмірі, өзім – қазақ,
Мен неге қазақтықтан сақтанамын?!
Ерікті ен даланың құсынша ұшып,
Ер жеттім кеңшілікті сүтін ішіп.
... Алтай, Ертіс Сырдария, Есіл, Жайық,
Арасын қоныс қылдым ірге жайып.
Елім, жерім, қорғайтын ерім болып,
Ер жеттім ен далада лықа байып.
Ер Түрік ұрпағымын даңқы кеткен,
Бір кезде Еуропанды тітіреткен.
Кіргені есік, шыққаны тесік болып,
Күнбатыс, Күншығысқа әмірі жеткен.
Мен қазақ, қазақпын деп мақтанамын,
Ұранға «алаш» деген атты аламын.
Сүйгенім – қазақ өмірі, өзім – қазақ,
Мен неге қазақтықтан сақтанамын!

* * *

Сүйдіріп, жүрегімді тартқан менің,
Сарыарқа, Сарыдала – туған жерім.
Көк күмбездің астында көк масаты
Сәулемен алтындаған сары белім.
Кең дала, шаңсыз ауа, таза қоныс,
Исі аңқып, бетім сүйген самал желім.

Кіндік болып, мал менен жанды өсірген,
Жаз жайлау, күзгі күзек, қысқы тебін.

* * *

Сүйемін туған тілді – анам тілін,
Бесікте жатқанымда-ақ берген білім
Шыр етіп жерге түскен минутімнен
Құлағыма сіңірген таныс үнім.
Сол тілмен шешем мені әлдилеген,
Еркелеткен, «құлыным», «жаным» деген
Сол тілменен бірінші білгізілген:
«Ана» деген сүйгендік сөз әм менен
Қылжықтап, алып қашып құрбы бөрікін
Сол тілменен ойнадым далада еркін
Сол тілменен бірінші сыртқа шығып
Өмірде ен далада ұққан көркім.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. XX ғасыр басындағы әдебиет: «Жоғарғы оқу орындары филология, журналистика факультеттері студенттеріне арналған хрестоматиялық оқу құралы» (құр. Қ.Ергөбек) Алматы, «Білім» 1994 – 352 бет.
2. Звезды казахской литературы / Автор – составитель Шабжантаева М.Ш. Часть 1 Келешек – 2030. Кокшетау. 2009. – 196 с.
3. Торайғыров С. Үш томдық шығармалар жинағы. Бірінші том. Алматы, «Жібек жолы» баспа үйі, 2002.- 176 б.
4. Сұлтанмахмұт Т. Үш томдық шығармалар жинағы. Екінші том. Алматы, «Жібек жолы» баспа үйі, 2003.- 256 бет.
5. Торайғыров С. Үш томдық шығармалар жинағы. Үшінші том.- Алматы, «Алаш» баспасы, 2005.- 232 б.

Мазмұны

Құрастырушыдан	1
Өмір жолы	2
Шығармашылық мұрасы	3
Сұлтанмахмұт Торайғыров жайлы айтылған пікірлер	4 -5
Сұлтанмахмұт Торайғыровтың Октябрь ауылдық кітапхана қорында бар шығармалары	6
Ол туралы әдебиеттер	7
Жыл кітабы – Сұлтанмахмұт Торайғыровтың шығармалары	8
Сұлтанмахмұт Торайғыровтың акцияға енген өлеңдері	9 - 11
Пайдаланылған әдебиеттер тізімі	12

Біздің мекен – жай:
Парковая көшесі,3
Жұмыс кестесі:
09.00 – 19.00
Телефон: 8(714-48) 91-5-34
Факс 8(714 – 48) 91-5-34
Электрондық пошта: okl.did.ka @ mail.ru